

ЖАНЕТА БУКИЋ ПЕРИШИЋ

ИВО АНДРИЋ – МАЛЕ ТАЈНЕ
УМЕТНИЧКЕ РАДИОНИЦЕ

Иво Андрић заступао је становиште да биографија писца никако не треба да буде предмет испитивања критичара, историчара и теоретичара књижевности. Готово да нема прилике да у оквиру интервјуа, које је нерадо давао, верујући да *писац говори искључиво својим делом*, није инсистирао на аутономији уметничког чина, сасвим негирајући значај пишчеве биографије. Писац који је током целога живота, међутим, према сопственом признању, са нарочитом пажњом читао дневничке белешке, преписку, мемоаре и биографије великих стваралаца, упорно је одбијао да прихвати да било која биографска чињеница може да помогне разумевању његовог дела: „Чим видите да се неки критичар или историчар књижевности креће више око биографије писца него око његовог дела, напустите ту лектуру. Из тог чепркања по биографији, из критичаревих 'поређења' ауторовог живота и ауторовог дела, и извођења 'занимљивих закључака', нећете сазнати ништа корисно ни паметно. Разлог је прост: кренули сте погрешним путем који не води никуд и ничем”, забележио је Андрић у *Знаковима њоред њуша*.

Ја, међутим, нисам сигурна да је то увек погрешан пут. Свакако не би требало да буде и једини, али се у неко књижевно дело може ући и кроз пишчева аутобиографска врата. А тај улазак у пишчев свет уме да буде и те како узбудљив. Код Андрића се биографска грађа преливала у дело преформулисана, замаскирана, али извори су често очигледни. И управо је изазовно и инспиративно испитати на који је начин, којим књижевним поступком, Андрић „онеобичавао” своју биографију и од ње правио књижевну чињеницу. Сагледавање биографских и књижевних чињеница паралелно

и у континуитету, онако како су у низу настајале, њихово преплитање и меандрирање, уочавање паралелних токова и укрштања, све то може да пружи релативно целовит портрет уметника. Међутим, никада не би требало да се изгуби из вида да уметност ретко настаје праволинијски и белодано из непосредних околности у којима се аутор налази. Да није тако, не би било ни чаролије уметничког дела, које нас заноси непоновљивошћу и оригиналношћу свога бића.

Писац усисава и упија многоврсне утицаје из реалности који, као каква река понорница, увиру у његово духовно биће. Трпећи повратни утицај његовог постојећег интелектуалног, душевног, мисаоног склопа, та река понорница, та „стварна стварност”, израња у једном тренутку на површину, али у великој мери промењена и обogaћена различитим састојцима, које је, на путу кроз средиште земље, покупила. И река више није иста, реалност коју је уметник „провукао” кроз своје биће, трансформисана и лишена појединачности, постаје у једном часу нова стварност – књижевно дело, које се одваја од уметничког бића и постаје власништво читалаца.

Андрић је у своме делу настојао да се удаљи од свега што личи на аутобиографију, што се темељи на његовом животу, јер уметник креира, имагинира, производи нове светове, удаљавајући се од реалности. Међутим, мислим да уметник не ствара у вакууму лишеном творачке индивидуалности, у некаквом гету удаљеном од свих аспеката стварности који, нужно, формирају ауторову људску и креативну посебност. Посао уметника понекад ме подсећа на рад свилене бубе: када она кроз себе провуче лист, на другом крају појави се свилена нит. Тако се и „сирова” стварност, „метаболисана” у песниковом бићу, провучена кроз разне слојеве његовога бића, оплемењена његовим креативним духом, преобраћа у свилено ткање уметничког текста.

Могу само претпоставити да би Андрић радо потписао Кајзерову идеју о историји књижевности „без имена”, или мисао француског филозофа Жилијена Бенде, који је желео да се његова дела читају као да су пронађена без потписа у боци баченој у море. Али то име и презиме постоје, они у себи садрже одређени духовни, психолошки, друштвени и историјски потенцијал њиховог носиоца: права историја књижевности и почиње онда када стваралац стави потпис на своје дело.

Природно, дело је приоритет књижевног критичара или историчара и предмет његове анализе. Али мене је увек интересовао и уметник као извориште и источник тога дела. Баш тај „посебан”, „појединачан” уметник, са биографијом склопљеном управо тако и никако друкчије. Интересује ме баш онај Андрић који је, као

дете, на вишеградској ћуприји слушао предања о Марка Краљевића Шарчевим копитима или Ђерзелезовој крилатој бедевизи, легенде о близанцима Стоји и Остоји који су узидани у темеље моста на Дрини, предања о несрећним љубавима Фате Авдагине или младе Јеврејке која ће у причи добити име Рифка Папо; онај који је као дете у вишеградским сокацима виђао путујући циркус, Лотику или једнооког градског факина и луду Салка Ђоркана; онај који је робијао у мариборској тамници, баш онај који је време конфинације провео по фрањевачким манастирима или био сведок рађања фашизма у Италији, управо онај који је био на великој изложби Гојиних слика 1928. године у мадридском Праду, или онај што у париском Архиву чита белешке конзула Пјера Давида; наравно и онај који четири године у окупираном Београду широм отворених очију посматра живот око себе и одбија да учествује у било којем виду јавног живота, не дижући главу са рукописа својих великих романа. Интересовао ме је спој биографског и поетичког, појединачног и опшег, личног и надличног. Желела сам да уочим како догађаји из пишевог живота губе своје специфично приватно значење и, у конкретном делу, добијају статус универзалног искуства.

И ево једног малог али више него сликовитог примера: у „Шареној књизи” у којој је бележио своје мисли, опажања и цитате из прочитаних књига, Андрић је на једном месту описао изглед извесне Индускиње, тумача:

Гледам како пије воду. Сркуће само, држећи увек чашу са обе руке. Затим одложи чашу и оба кажипрста притисне на влажне усне. Тим овлаженим прстима прелази преко склопљених очију, преко чела и слепоочница. И све то покретима лаким и нежним који подсећају на неке fine и мале животиње као што је бела ласица жарких очију, са мало тела и много крзна, чистог и драгоценог. И још више и финије од тога. Чини ми се да би се крупни и ретки цветови тако хладили када би имали способност свесних покрета.

Сличних прибележака, описа људског лица, покрета или понашања, анализа душевних стања, осећања и поступака различитих људи, записа о пределима и грађевинама има много међу Андрићевим записима. Те fine књижевне минијатуре које, саме за себе, поседују сопствено уметничко значење, остале су расуте на страницама Андрићевих бележница, да би доцније ушле углавном у збирку медитативних и рефлексивних записа у *Знаковима ѿоред ѿуша*. Друге су, међутим, као уметнички медаљони са потенцијалом да заблистају у некој већој целини, умрежене (или „ушивене”, како је Андрић волео да каже) у ткиво веће прозе. Тако функционализо-

ване и стављене у књижевни контекст, оне су постале интегрални део Андрићевог уметничког света.

Наведено опажање о начину на који жена пије воду има посебан значај јер указује на начин рада у списатељској радионици. Поред тог записа, пишчевом руком унета је забелешка: „Пренео у Дражеслава 3. XI 1964. г.” Очигледно припремајући приповетку „Сусрет”, с намером да је преда *Полицици* за новогодишњи број (1, 2. и 3. јануар 1965), у којем је и штампана, Андрић је извршио трансмисију података: цитирани текст од слике младе Индускиње превалио је пут до визије дијака Дражеслава из приче „Сусрет” који у пламену свеће рекреира лик петнаестогодишње дубровачке лепотице Луције. Присећајући се како га је јединица кћер дубровачког првака Марина Лукаревића опчинила и засенила, босански писар Дражеслав

...гледа је опет како пије воду. Сркуће само, држећи велику очеву чашу обема рукама; затим је одлаже, и оба кажипрста притиште на влажне усне. Тим овлаженим прстима прелази преко чела и слепоочница. И све то изводи природним, готово неприметно кратким и брзим покретима који подсећају на неке fine и мале ретке животиње, као што је северна бела ласица жарких очију, са мало тела а много крзна, чистог и скупоценог. И још више и чудније. Чини му се да би се крупни и ретки цветови, који цветају само у јужним крајевима, тако хладили кад би имали способност свесних покрета.

Изменивши поједине детаље, прилагодивши текст конкретном књижевном лику, Андрић опис Индускиње коју је некада видео као недостајућу коцкицу убацује у шири уметнички контекст, карактеришући на тај начин своју књижевну јунакињу.

Јасно је да се опис жене која заносно сркуће воду из чаше заснива на виђеном и доживљеном: забележивши прецизно да се опис односи на „Индускињу, тумача” Андрић отклања ма и најмању сумњу да је можда реч о имагинираном призору: реч је, свакако, о преводитељици коју је писац негде срео. И данас сам сасвим сигурна да знам ко је она: пронашла сам где ју је и када срео.

Било је то, нема никакве сумње, на Скупу мира у Загребу 1951. године, који Андрић у тексту „О преводиоцима и тумачима” оцењује као одлично организован догађај и са становишта преводилачког рада. У запису објављеном новембра 1951. године у *Књижевним новинама*, Андрић говори о својој омиљеној теми – о важности доброг превођења. Наводећи карактеристике добрих преводилаца, писац, међу осталим, пише из каквих средина они долазе:

У већини случајева то су људи из двојезичних или тројезичних средина, Швајцарци, Јевреји из Источне Европе, али има их и из других земаља, као на пример млада и лепа Ману Банерђи, која је родом Индускиња, из Бенгала, зна енглески, француски и шпански а учи руски, и преводи добро и брзо, иако је тек завршила преводилачку школу у Женеви.

Млада и лепа Ману Банерђи није могла знати да је њен лик оживео у обличју младе Андрићеве јунакиње Луције. Лепа, стварна Индускиња из Бенгала посудила је, без знања о томе, фрагменте свога идентитета имагинарној девојци Луцији из Дубровника, јунакињи Андрићеве прозе. Тако су се у једној уметничкој слици спојиле две различите жене са два различита краја света и из две различите равни: стварносне и имагинарне.

Изгледало је да лепотица Ману никада неће сазнати како је преко своје измаштане двојнице ушла у Андрићеву дело. Међутим, није било тако! Мене је „Индускиња, тумач” веома заинтересовала. Упустила сам се, са посебним ентузијазмом, у потрагу за том лепотицом грациозних покрета. Моје настојање испрва није много обећавало, а „детективска потрага” није имала много изгледа на успех: од сусрета Андрићевог са младом женом у Загребу протекло је шездесет година! Колико она може имати година, ако је уопште жива? Где да је тражим, одакле да почнем? Кренула сам од интернета и пронашла адресу и број телефона једне једине особе тога имена, извесне Ману Банерђи де Гран у Женеви. Када сам телефонирала у Женеву, слушалицу је подигла је женска особа. Пошто сам се представила и објаснила одакле зovem, чула сам одговор којем сам се надала, али нисам имала смелости да га очекујем: *Да, ја сам Ману Банерђи*. И клупко се зачас расплело: Ману Банерђи сећа се врло добро свог боравка у Загребу 1951. године. У писму које ми је од ње стигло пошто сам јој послала на енглески језик преведен фрагмент своје књиге са описом давнашњег призора и употребе те слике у књижевном тексту, она казује да је као тек свршена студенткиња преводилачке школе у Женеви добила први посао на Конгресу у Загребу: била је најмлађа, без искуства и, вели, имала је велику трему. Не сећа се Андрића, каже да је била узбуђена и уплашена, лицем окренута према сали у којој је седело преко пет стотина учесника. Не сећа се ни како је пила воду и ни у сну није могла сањати да је један велики писац посматра. Иначе, Ману Банерђи у тренутку када сам са њом разговарала (2011) имала је деведесет једну годину, и даље се бавила превођењем, била је врло је чила, љубазна и бистре памети. Андрићеву дело не познаје, није га читала, али се, после разговора са мном, веома заинтересовала.

Ја сам јој послала енглески превод романа *На Дрини ћуџрија*. Имам и њену фотографију из 1951. године и, гледајући њено одиста лепо лице, могу да разумем зашто је импресионирала писца. Не само да је Ману Банерџи, мало је рећи, изненађена како сам успела да је пронађем, него сам и ја сама зачуђена пред чињеницом да је моје мало истраживање у области „књижевне археологије” тако сликовито показало како се живот улива у уметност, како се многострани стварносни утицаји преплићу и различитим путевима улазе у књижевни текст.*

---

* Излагање у Матици српској приликом обележавања 125. годишњице рођења Иве Андрића у оквиру програма „Књижевни свет и његово тумачење”, у Новом Саду, 26. децембра 2017. године.